

Література

Будний 2008 : Будний В., Льницький М. Порівняльне літературознавство : Навчальний посібник. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008; Калініченко 1967 : Калініченко Н. Великий сонцепоклонник. – К., 1967; Клочек 1986 : Клочек Г. «Душа моя сонце намріяла» : Поетика «Сонячних кларнетів» Павла Тичини. – К., 1986; Костенко 1982 : Костенко Н. Поетика Павла Тичини : Особливості віршування. – К., 1982; Маценко 1994 : Маценко П. Нариси до історії української церковної музики. – К., 1994; Новиченко 1979 : Новиченко Л. Поезія і революція. – К., 1979; Ніковський 1918: Ніковський А. Vita Nova. – К., 1918; П'янов 2002 : П'янов В. На струнах вічності // Нарис та есеї. – К., 2002; Тичина 1973 : Тичина П. З минулого в майбутнє // Статті, спогади, нотатки, начерки, інтерв'ю. – К., 1973; Тичина 1983-1986 : Тичина П. Зібрання тв-ів у 12-ти т. – К., 1983-1986. – Т.5. – Кн. 2; Тичина 1981 : Тичина П. Із щоденникових записів – К., 1981; Тичина 1982 : Тичина П. Подорож з капелою К. Г. Стеценка. – К., «Рад. Письменник», 1982; Філенко 1988 : Філенко Т. Покликання душі. – К., 1988. – №1; Архів р-1495: Чернігівський обласний архів. – р-1495. – Опис 1; Шурова 1986: Шурова Н. Я весь був як пісня... Михайло Коцюбинський і музика. – К., 1986.; Юдіна 1976 : Юдіна В. Музика в житті П. Тичини. – К., 1976.

УДК 007:316.73 Гром'як

О.В. Кушнір

Внесок відомих українців у міжнародну культурну комунікацію в рецепції Романа Гром'яка

У публікації окреслено персональний внесок провідних діячів української культури у міжнародний культурний діалог, осмислений Романом Гром'яком. Виокремлено фактичну діяльність та ідейні засади роздумів про міжкультурну комунікацію І. Франка, М. Драгоманова, Олега Ольжича, У. Самчука. Акцентовано увагу на концепції національно-культурного відродження українців в умовах творчої співпраці з іншими народами.

Ключові слова: міжнародна комунікація, культурний діалог, національна свідомість, гетерогенна культура, національне відродження.

Oksana Kuchnir Contribution of famous Ukrainians into international cultural communication in Roman Hromiak's reception

In the article we outline personal contribution of prominent leaders of the Ukrainian culture into the international cultural dialogue comprehended by Roman Gromiak. The activity and semantic aspects of reflection about intercultural communication by I.Franko, M.Drahomanov, Oleh Olzhych, U.Samchuk are reproduced. The key notions and ideological concepts of national and state development of the Ukrainians in context of international agreement are distinguished developed by the leaders of the nation. The attention is focused on the concept of national and cultural revival of the Ukrainians in terms of cooperation with other nations. The heterogeneous nature of the culture of each nation which is being developed in certain historic conditions in continuous dialogue of generations of individuals of one nation and representatives of foreignnational communities is grounded.

Inductive methodological vector of Roman Hromiak's scientific reception of the problem of intercultural interaction enabled him to distinguish and formulate the key aspect of scientific and civic intellection of the Ukrainian leaders and write them into the chronicle of cultural and public discourse of his time and also substantiate its historic, political and cultural topicality for the contemporary intercultural dialogue in the Slavonic world.

In Roman Hromiak's scientific discourse such features as frankness, competence, adherence to principles, farsightedness in critical views, regularity and clarity are distinguished. Each phenomenon he studied from political, cultural and ethno psychological aspects. The questions of literature, culture, aesthetics, philosophy he elucidated in context of historical realia, social and political tendency and spiritual intentions of the Ukrainians.

Key words: *international communication, cultural dialogue, national consciousness, heterogeneous culture, national revival, international horizons.*

Постановка наукової проблеми. Органічну складову національного культурного потенціалу кожного народу становить формально-змістовий та функціональний сегмент міжнаціональної комунікації в полі матеріальної та духовної культури. Вектори українського міжкультурного діалогу спрямовані і до надбань словацького, чеського, польського народів. Рівні сучасного міжкультурного та міжнаціонального спілкування тривалі у часі й дуже

різноманітні: від особистих контактів митців до спільних рис і мотивів у художньому мисленні, до взаємного наукового дослідження. У цьому сенсі культурна комунікація українців із сусідами є історичною категорією, з часом вона розвивалася, змінювала свій характер і значення, набувала нових форм і функцій, наповнювалася новим змістом.

Відносини між українцями та сусідніми народами мають вікові традиції. Духовна спорідненість словаків, чехів, поляків та українців Галичини, Буковини і Закарпаття плекалася спільною історичною долею. Тривалий час вони разом боролися за свою національну й соціальну незалежність, вільний мовно-культурний розвиток і збереження власної етнічної самобутності. Умови поневолення диктували необхідність тісних зв'язків із сусідами, близькими за мовою, культурою.

Культура як ключовий фактор міжнаціональної комунікації завжди була і є актуальним об'єктом дослідження українських та іноземних науковців. Культурну доміную комунікативного дискурсу по-різному осмислювали Ю. Бача, М. Мольнар, М. Мундяк, Г. Вдовиченко, Г. Вервес, В. Габор, М. Зимомря, В. Микитась та інші. При цьому дослідники виділяли провідну роль саме літератури, яка завдяки своїй природі, мистецькій специфіці не раз ставала на захист рідної мови і віри, народної освіти, виступала справжньою «політичною силою», «єдиним етнозберігаючим чинником, об'єднуючим началом, що не дає остаточно загинути нації» [1, с. 2].

У когорті осмислювачів міжнародної культурної комунікації вирізняється постать Романа Теодоровича Гром'яка, засновника школи літературознавчої компаративістики у ТНПУ імені В. Гнатюка, професора Українського вільного університету (Мюнхен), лектора Ягеллонського університету (Краків). Будучи визнаним науковцем провідних вишів світу, Роман Гром'як повсякчас самоосмислював себе у світлі міжнаціональної багатокультурності. Водночас світоглядною константою його ненастанної праці була ідея духовно-національного

відродження українців в контексті рівноправності та творчого співробітництва усіх слов'янських народів. Він чітко розумів, що будь-яка національна культура є гетерогенним феноменом, який твориться у безперервному діалозі різних поколінь власного та чужих народів [7, с. 68]. Українці завжди це відчували особливо гостро: тисячоліттями будучи недержавною нацією, розірвані по різних державах, живучи у чужомовному середовищі, вони намагалися вступати у взаємний діалог із домінуючою нацією, водночас провадили активну діяльність з метою збереження етнічної самобутності, усвідомлення національної єдності та культурної цілісності, а також інтеграції українських меншин у суспільства свого проживання.

Мета дослідження – відтворити глибину і грані осмислення Романом Гром'яком діяльності провідних українських інтелектуалів на ниві міжнаціонального культурного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Фаворитами наукової рецепції Романом Теодоровичем внеску окремих персоналій у міжнаціональне культурне спілкування були Іван Франко [2, 4], Михайло Драгоманов [3], Олег Ольжич [5], Улас Самчук [6, 8] та інші. Кожну характерну постать науковець моделював як монолітну, багатогранну особистість у мисленнево-діяльнісних інтенціях. Водночас дослідник умів пізнати, виокремити й обґрунтувати зовнішні (фактичні) та внутрішні (мисленневі) аспекти діяльності громадських та культурних діячів на теренах міжнародної культурної комунікації [2, с. 183, 185].

Ключовим критерієм при осмисленні певного культурного явища чи творчого доробку діяча для Романа Гром'яка виступає пріоритет національного відродження українців у контексті «свободи і рівності слов'янських народів і взаємовпливів їхніх культур» [2, с. 186]. Фокус наукового бачення професора спрямований передусім на духовно-національний фактор самоідентифікації українців упродовж XIX – поч. XX ст. Роман Гром'як, сам будучи науковцем, літературознавцем, літературним критиком та

філософом, громадським діячем та політиком, розглядав проблему міжкультурної комунікації з точки зору культурологічного, політологічного та етнопсихологічного аспектів, осмислюючи її в контексті полікультурного, багатомовного, етнічно змішаного, політично різноспрямованого українського середовища, твореного митцями різних національностей (І. Франко, М. Драгоманов, М. Павлик, Ю. Федькович, Ю. Опільський, Ян Коллар, Т. Масарик, А. Міцкевич, М. Манн, Г. Сенкевич, Л. Бучковський, С. Токарський та ін.) [4]. Ґрунтовний аналіз творчої спадщини окремих громадських діячів в умовах гетерогенної духовної атмосфери дозволив включити отримані висновки та ідеї у процес осмислення ним світоглядного, культурного, ідеологічно-політичного становлення українців як нації та її державного оформлення.

Роман Гром'як виокремив ключові поняття та ідейні концепти національно-державницького становлення українців в контексті міжнародної комунікації, розроблені провідними діячами: національна свідомість, національна ідентичність [4, с. 217]; гетерогенна культура [4, с. 218]; культурні взаємини, взаємодія культур слов'янських народів [2, с. 183]; національно-культурне відродження [2, с. 185]; свобода і рівність слов'янських народів при пріоритеті національного відродження; відноситися до всіх народів з рівною любов'ю і рівною справедливістю [2, с. 186]; діалектичність (діалоговість) процесу міжнаціонального спілкування в гетерогенній культурі [4, с. 223].

Взірцем чинної, дієвої праці на полі міжнародного культурного спілкування для Романа Теодоровича був Іван Франко, який цілеспрямовано, інтенсивно і якісно розвивав, поглиблював взаємні культурні стосунки українців, словаків, чехів та поляків. Роман Гром'як професійно прочитував думки свого літературного, наукового та ідейного кумира, виокремлював фактичні та смислові аспекти його зацікавлень культурою слов'янських народів,

щоб презентувати системність, дієвість Франкової участі у зміцненні міжкультурних взаємин для сучасних українців.

Індуктивний методологічний вектор наукової рецепції Романом Гром'яком постаті Каменяра спрямував увагу дослідника на внутрішні, ідейні стимули його міжкультурної комунікаційної діяльності. Так, окресливши часовий діапазон та перелічивши основні літературні факти безпосередніх контактів І. Франка з літературою чехів та словаків, науковець виділив провідний концепт праці діяча у форматі міжкультурних зв'язків – національно-культурне відродження України в контексті рівноправних взаємин з іншими слов'янськими народами [2, с. 185]. Р. Гром'як не лише виокремив та сформулював ключову призму наукового і громадянського мислення українського діяча, а й обґрунтував її історичне значення та політично-культурологічну актуальність для сучасного міжкультурного діалогу у слов'янському світі. Такий ідейно-світоглядний принцип монтував життя та діяльність самого Романа Теодоровича, який розглядав будь-яке літературне, культурне явище в історико-політичному контексті, оцінював його з погляду значення для національно-культурного відродження українців.

Гром'як-компаративіст професійно осмислював філософсько-аналітичні узагальнення Франкової рецепції українсько-чесько-словацьких культурних взаємин, відшаровуючи історичні екскурси, паралелі його (Каменяревої) епохи із сучасністю, «цікаві міжнаціональні аналогії з точки зору потреб рідного народу, соціологічні підсумки розвитку народностей і націй» [2, с. 187]. Особливо важливим для науковця було розуміння Іваном Франком сутності та функцій літературної критики, стосунків критика та автора, які були і залишаються універсальними для літературно-мистецької царини усіх культур. Тому не дивно, що розглядаючи цю проблему на тлі чеської фольклористики та внеску окремих діячів у її розв'язання, він прогнозує важливість та ефективність результатів для української культури [2, с. 189].

Подібно до інших національних будителів, котрі жили і формувалися у полікультурному середовищі провідних імперій XIX – поч. XX віків, І. Франко знав, крім української, тринадцять мов, якими моделював у своїх творах етнічно змішаний художній світ. Франкові спостереження над формуванням національної свідомості (українців, поляків, чехів, словаків, болгар, євреїв, циган та ін.) мали особливе значення для Романа Гром'яка, який жив, мислив і творив у штучній багатоетнічній радянській державі. Реконструюючи погляди Каменяра у річищі міжнародних порозумінь українців із сусідами, він простежив світоглядну еволюцію І. Франка в контексті духовної атмосфери тогочасної епохи. Крізь призму історичної неупередженості науковець відтворив усвідомлення відомим українцем першочерговості національної ментальності як засадничого принципу міжособистісних стосунків людей різних народів [4, с. 220]. Питома вага національних ідеалів увиразнювалася щоразу творчими інтенціями І. Франка на арені польської культури.

Імпонували професору гуманізм, толерантність у сприйнятті І. Франком польського народу [4, с. 220], розуміння ним суті гетерогенної культури та визначення питомої ваги в ній українських елементів, складність сприймання явищ фрагментарної культури людьми, які живуть у багатонаціональній державі [4, с. 221]. На думку Р. Гром'яка, у гетерогенній культурі національні елементи мають різну питому вагу, а в житті кожної людини, сім'ї, регіону відіграють неоднакові ролі. Це визначається характером міжнаціональних стосунків, відношенням «особа – нація – держава», що розгортається у двох напрямках: особистості творять націю, нація оформляє, розбудовує державу, а національна держава з її політично-правовим режимом дає простір для національного життя особистості та її взаємин з довкіллям» [4, с. 226].

Для Р. Гром'яка національне завжди домінувало над соціально-економічними та політичними чинниками у процесі міжнародної комунікації. Як син репресованого батька він сповна відчув колізії офіційних і заборонених

мов, розвинутих і нерозвинутих культур, панівних і поневолених націй. Тому вісь своїх ціннісних координат він спрямовував на мисленнєву, творчу та громадську діяльність на благо рідного народу.

Іван Франко усвідомлював діалоговість процесу міжнаціонального спілкування в гетерогенній культурі [4, с. 223], тому наголошував на необхідності реалізації багатоетнічних духовно-естетичних інтенцій. Каменярь обґрунтував умовність критерію «строгої об'єктивності» при дослідженні культурних явищ – на його думку, основою аналітичних студій духовної культури має слугувати порівняльно-історичний метод. Так і Роман Гром'як визначав цінність кожного культурного факту, оцінював доробок митців та громадських діячів з огляду на суспільно-політичну ситуацію у певний історичний період.

В українському культурному дискурсі Роман Теодорович виділив постать Михайла Драгоманова, який активно працював на ниві міжнародної комунікації. Відомий «європеїст» в основі міжнаціональних взаємин вбачав соціально-економічні та політичні фактори, які, з одного боку, визначали універсальність феномену «національності як людей однакового соціального становища», а з іншого – моделювали стосунки двох народів (українців і поляків) залежно від приналежності до пануючих імперій (Австрії та Росії) [4, с. 219-220].

Осмилюючи намагання і спроби цього діяча захистити українську літературу на міжнародних конгресах, Р. Гром'як не лише відтворив канву його виступів у співпраці з М. Павликом перед світовим науковим товариством, а й критично вписав їх у літопис літературного, культурного та суспільно-політичного дискурсу в контексті свого часу. Науковець вказав на історизм в оцінці національно-політичних поглядів М. Драгоманова-історика, розуміння ним державницького становлення України і водночас підкреслив своєчасність та позитивну роль його звернень у «боротьбі за право українського народу самостійно розвивати свою національну культуру [3].

У контексті міжнаціонального культурного діалогу Р. Гром'як виділив постать Олега Ольжича – українського поета, публіциста, археолога, політичного діяча, очільника Революційного Трибуналу ОУН, референта з питань культури Проводу українських націоналістів (ПУН). Доля Олега Кандиби була близька і суголосна його власній (Романа Гром'яка). Син відомого українського поета, культурного аташе УНР у Будапешті Олександра Олеса був обдарований від природи, змалечку ріс у високоінтелектуальному духовному середовищі, здобув ґрунтовну освіту в українських та європейських вишах, володів дев'ятьма мовами. Тому, отримавши у радянській державі тавро «ворога народу» та опинившись в еміграції (Німеччина, Чехословаччина, США, Італія), Олег Ольжич ніколи не почувався чужинцем: «жив Україною, дбав про її духовно-державне національне відродження» [5, с. 61].

Без Олега Кандиби важко уявити культурне і політичне життя українців у 1920-1940-х рр., адже науково осмислюючи проблеми археології та суспільствознавства, творячи неповторний світ поезії та реалізуючи революційний чин у політичній боротьбі проти фашистського та більшовицького тоталітарних режимів, він системно розробляв концепцію духовної консолідації нації. Палкий поборник української незалежності активно виступав у провідних журналах США, Австрії, Німеччини, Чехії, Югославії, Англії; на запрошення Міжуніверситетського інституту в Римі перекладав твори української літератури на італійську мову; у США редагував «Збірник українського наукового інституту в Америці»; у 1942 р. видавав газету «Наше слово» та журнали «Литаври». Працюючи на широкій геополітичній арені медійного простору, Олег Ольжич моделював два ідейно-функціональні вектори: формування національної самосвідомості молоді та культурна політика українських націоналістів [5, с. 62].

Роман Гром'як відтворив основні концепти чинного осмислення політиком-моралістом процесу становлення української державності, відшаровуючи виділені ним

причини міжусобиць за княжих часів, суголосних із сучасними проблемами міжнародних взаємин [5, с. 3]; трактуючи виокремлені у світовому контексті національно ідентичні рушії державницького становлення України – «моральну силу і поставу» авторитетів [5, с. 64]; підтримуючи моральне кредо Олега Ольжича, сконцентроване на необхідності «зібрати воєдино українські етнічні землі», домогтися внутрішньої духовної єдності нації, базованої на почутті національної гідності як універсальному чинникові культуротворчих зусиль українців поза межами етнічних територій [5, с. 62]. Відтак, Р. Гром'як крізь діалог поколінь відчитав і переосмислив сутність поняття «націоналістична культура»: «Національність є невід'ємною прикметою кожної культури, навіть коли окремі елементи її є чужого... походження. Може бути тільки більше або менше чужих елементів, що підлягають змінам під впливом тиснення національної природи нового їх підмету» [Цит за: 5, с. 65]. Функціональна чинність такої культури реалізує, на думку обох патріотів, історичну місію української нації, котра через духовні ідеали і творче надбання могла б стати на старті творення нової людської цивілізації. У це вірив Роман Гром'як і на це спрямував усі зусилля своїх розуму і рук.

Ще однією знаковою постаттю на громадсько-політичній та культурно-духовній арені національно-державницького становлення України для Р. Гром'яка був відомий белетрист, публіцист, видавець, громадський діяч Улас Самчук. В контексті виділеної проблеми Роман Теодорович назвав його «феноменом у світовому українстві» [6, с. 66]. Адже біографія У. Самчука писалася на тлі суспільно-політичних і духовно-світоглядних катаклізмів на широкій історичній та географічній сцені. Виходець із волинського села, вимушений переселенець був закинутий у середовище багатокультурності України у складі Російської імперії, Речі Посполитої, у Німеччині, Чехословаччині, Самостійній Карпатській Україні, Польщі, УРСР, Канаді. Улас Самчук бездоганно володів німецькою, польською, чеською, російською, менше французькою

мовами. У різні часи друкувався в українських «Літературно-науковому віснику», «Дзвонах», «Сурмі», редагував газету «Волинь», друкувався в іноземних виданнях «Розбудова нації» (Берлін), «Наша бесіда» Варшава, працював у Німецькому пресовому бюро.

Будучи активним просвітником широкого геополітичного масштабу, блискучим літературознавцем, Улас Самчук, ніби випереджаючи свій час, артикулював ключові положення міжнаціональних культурних взаємин: «Ми знаємо, що сьогоднішній обмін культур, дифузія думки і почувань так само, як і до цього часу (1945 року! – Ред.) відіграє велетенську роль в житті чи в співжитті народу і народів» [Цит за: 8, с. 16-17].

Як політичний емігрант Улас Самчук більшу частину свого життя відчував нерозривний зв'язок і трепетну любов до рідної землі, яку вважав власною енергетичною спонукою та життєствердним стимулом для української нації загалом: «Для нього власна земля і космос зливаються, а смерть від наїзника – не страшна: на неї йдуть хлібороби як до сповіді чи на роботу...» [6, с. 67]. Як бачимо, міжнаціональні горизонти У. Самчука формувалися на ґрунті україноцентристської ідеології, що визначила стале ядро його світоглядних інтенцій, творчих та громадських звершень.

Духовно-патріотичний пафос українського етносу, осмислений провідними рушіями суспільно-національних процесів упродовж усіх історичних етапів, витримав іспит часу і став універсальною формулою державного становлення України. Такий ідеологічний підмурівок скріплював різновекторну діяльність і Романа Гром'яка, вимальював горизонти його міжнаціонального кругозору.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Рецепція Р. Гром'яком діяльнісних та ідейних устремлінь відомих українців у межах чужих держав виразно засвідчила гетерогенну природу культури кожного народу. Національна культура формується в конкретних історичних умовах, у безперервному діалозі поколінь індивідуумів. Культуру почетвертованої України творили,

крім відомих українців, провідні звитяжці сусідніх держав. Натомість розкидані по світу талановиті українці з різних причин збагачували інонаціональні культури. Це розширювало культурний дискурс свідомої української інтелігенції, а також увиразнювало тенденції міжнаціональних культурних комунікацій українців із сусідами та іншими народами.

У науковому дискурсі Романа Гром'яка виділяється відвертість, компетентність і принциповість його наукового мислення, далекозорість критичного бачення, розміреність і чіткість викладу. Обґрунтовуючи актуальність досліджуваної проблеми, професор завжди чітко виділяв концептуальні студії в контексті системного наукового аналізу, окреслював методологічну основу кожного з аналізованих питань [3, с. 201]. Глибокі й доказові його судження про культуру, літературу, критику закорені у фундаментальній школі філософського та естетичного знання, у якій виховувався та яку сам творив. Тому кожне досліджуване явище науковець розглядав у політологічному, культурологічному та етнопсихологічному аспектах. Питання літератури, культури, естетики, філософії Р. Гром'як висвітлював у контексті історичних реалій, суспільно-політичних тенденцій та духовних інтенцій українців. Відтак, у всіх оцінках та висновках був неупередженим, об'єктивним і справедливим, критикував завжди виважено й логічно, відповідно до вимог часу.

Осмилення Романом Гром'яком персонального дискурсу міжнародної культурної комунікації презентує одну з численних сторінок наукового літопису означеної проблематики. Це й визначає діапазон подальших досліджень, який може залучати, з одного боку, глибину, масштабність міжнаціонального культурного діалогу, а з іншого – різні аспекти діяльності відомого українського вченого, громадсько-політичного діяча, педагога, який крізь призму власного світогляду та життєвого досвіду представляв панораму життя української інтелігенції у складну і неоднозначну епоху ХХ віку.

Література

1. Бача Ю.А. Функції художньої літератури бездержавних народів та національних меншин (виступ на IV Міжнародному конгресі українців) / Ю.А. Бача // Українська мова та література. – 1999. – Ч. 35 (146). – С. 1-2.
2. Гром'як Р.Т. Роль І. Франка у зміцненні українсько-чесько-словацьких культурних взаємин / Р.Т. Гром'як // Давнє і сучасне : Вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль : Лілея, 1997. – С. 183-190.
3. Гром'як Р.Т. Виступи М.П. Драгоманова на захист української літератури на міжнародних конгресах / Р.Т. Гром'як // Давнє і сучасне : Вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль : Лілея, 1997. – С. 201-203.
4. Гром'як Р.Т. Іван Франко і проблема формування національної свідомості в процесі українсько-польських стосунків / Р.Т. Гром'як // Давнє і сучасне : Вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль : Лілея, 1997. – С. 217-228.
5. Гром'як Р.Т. Ольжичева концепція формування національної свідомості / Р.Т. Гром'як // Культура, політика, інтелігенція. Публіцистика. – Тернопіль, 1996. – С. 61-66.
6. Гром'як Р.Т. Феномен Уласа Самчука в українській культурі / Р.Т. Гром'як // Культура, політика, інтелігенція. Публіцистика. – Тернопіль, 1996. – С. 66-68.
7. Гром'як Р.Т. Культура як інтегральний фактор національної консолідації / Р.Т. Гром'як // Культура, політика, інтелігенція. Публіцистика. – Тернопіль, 1996. – С. 68-73.
8. Гром'як Р.Т. Вступ / Р.Т. Гром'як // Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій. Монографія / За ред. Р. Гром'яка. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – С. 5-18.